

Ю. І. Пилипенко, доктор економічних наук,
професор кафедри економічної теорії
та основ підприємництва
ДВНЗ “Національний гірничий університет”

СТРАТЕГІЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

На основі досліджень наявних у світовій економічній науці та практиці стратегій зовнішньоекономічної політики держави запропоновано змішану модель міжнародної конкурентної стратегії для України та визначено пріоритетні напрями формування її експортного сектора.

На основе исследований существующих в мировой экономической науке и практике стратегий внешнеэкономической политики государства предложена смешанная модель международной конкурентной стратегии для Украины и определены приоритетные направления формирования ее экспортного сектора.

Based on existing research in the world economic science and practice of foreign policy strategies of the state proposed a mixed model of international competitive strategy for Ukraine and identified priorities for the formation of its export sector.

Ключові слова. Стратегії зовнішньоекономічної політики, міжнародна конкурентоздатність, експортний потенціал, конкурентні переваги.

Вступ. Зовнішньоекономічна політика України за її новітній період характеризувалася (у більшості своїх проявів) переважно сировинним та низькотехнологічним спрямуванням, що зумовлює відповідне місце нашої країни в системі міжнародного поділу праці. Для подолання цих негативних тенденцій необхідна зміна пріоритетів зовнішньоекономічного розвитку нашої країни, здійснення комплексу заходів із довгостроковою метою нарощування експортно-інноваційного потенціалу відповідно до вимог науково-технічного розвитку, міжнародного поділу праці, потенційними ресурсами і відносними конкурентними перевагами України. Зважаючи на це, актуальними для економічної науки залишаються питання обґрунтування принципів міжнародного економічного розвитку нашої держави в умовах глобалізації світової економіки та посилення конкуренції на міжнародних ринках.

Постановка завдання. Мета даної статті – аналіз наявних у світовій економічній науці та практиці стратегій зовнішньоекономічної політики держави та визначення напрямів підвищення ефективності експортної діяльності суб'єктів господарювання національної економіки України.

Результати дослідження. У сучасних умовах кожна країна, яка включається в міжнародний поділ праці, тією чи іншою мірою втягується в структурно-технологічні зрушення, які відбуваються у світі. Це зумовлюється тим, що техніко-економічний розвиток як процес зміни технологічних укладів власне і є можливим завдяки світовому ринку, на якому відбувається переміщення між країнами товарів та економічних ресурсів. Проте визнання закономірностей циклічності світового техніко-економічного розвитку зовсім не означає, що економічний потенціал кожної конкретної країни автоматично підкоряється тому ритмові, який задається світовою економікою.

Глобальні економічні процеси задають певну еталонну траєкторію техніко-економічного розвитку, тобто виступають у вигляді своєрідних “дороговказних ліній”, уздовж яких можна очікувати еволюціонування (зі своїми національними особливостями) конкретних країн. Тому під час вибору моделі майбутнього розвитку не можна забувати про те, що в кожному конкретному випадку існуватимуть певні межі свободи цього вибору, які зумовлені, по-перше, загальносвітовими закономірностями технологічних циклів та, по-друге, специфічними рисами соціально-економічного розвитку певної держави. Іншими словами, визначення моделі майбутнього розвитку країни, з одного боку, детермінується відносно суворими техніко-економічними закономірностями технологічної еволюції людства та, з іншого боку, допускає певні відхилення від середньосвітових тенденцій з урахуванням особливостей економічного, ресурсного, культурного та іншого потенціалів національних економік.

© Ю. І. Пилипенко, 2012

З теоретичного погляду в сучасному глобальному просторі можна умовно виділити дві основні моделі, які характеризують особливості економічно-технологічної еволюції країн, що відрізняються за своїм потенціалом. Так, країни – лідери світового технологічного й економічного прогресу дотримуються моделі “піонерного розвитку”. У рамках цієї моделі вони створюють найдосконаліші за рівнем технології виробництва та найефективніші (з погляду зростання національного багатства) економічні механізми свого розвитку.

Інша модель – модель для країн, “що рухаються навздогін”. Вона характерна для країн, які перебувають на найнижчих щаблях світового рейтингу розвинутих країн або навіть на “периферії” світового техніко-економічного прогресу. Головна особливість цієї моделі полягає в тому, що тут розвиток національних економік базується на засвоєнні технологій та економічних механізмів, уже створених у країнах-лідерах. Вважається, що країни, які виконують завдання скорочення та подолання відставання від лідерів у своєму соціально-економічному розвитку, мають дотримуватися стратегії, яка наздоганяє. Відповідно до даної стратегії, країни, що стали на шлях прогресивних структурно-технологічних перетворень, проходять у своєму технологічному

розвитку ряд послідовних етапів, які багато в чому копіюють ті кроки, що вже пройшли в минулому країни-лідери – від етапу видобування та переробки сировини до етапу досліджень і розробки.

Зважаючи на свою практичну цінність для умов трансформаційних економік, теорія країн, “що рухається навздогін”, викликала підвищену цікавість та неоднозначні оцінки в науковців постсоціалістичного простору, у тому числі й України. У цьому зв’язку виникає необхідність з’ясування того, якою мірою дана теорія може застосовуватися для умов України і чи є для неї якась альтернатива?

Так, на думку одного з найяскравіших дослідників теорії “розвитку, що рухається навздогін”, В. Іноземцева, подібний розвиток “... давав успіх тільки за наявності двох обов’язкових умов. По-перше, країна, “що рухається навздогін”, могла досягти значних результатів тільки тоді, коли “країна, яка наздоганяється”, перебувала на найвищих ступенях того ж технологічного укладу, що й вона сама. По-друге, практика “руху навздогін” здатна стати ефективною тільки в тому випадку, коли її адекватним інструментом стають мобілізаційні методи, які включають прямий примус, якщо людина розглядається, по суті, лише як знаряддя виробництва. Отже, межі розвитку, “що рухається навздогін”, не безмежні” [1, 10].

Інший дослідник даної теорії В. Мау також досить критично оцінює можливість її застосування для умов Росії. Свою позицію він аргументує наявністю істотної різниці в ресурсах еволюції індустріального та постіндустріального суспільства. Якщо основними факторами індустріального розвитку є традиційні види – земля, праця та капітал, то постіндустріальне суспільство базується на використанні якісно іншого ресурсу – творчого потенціалу особистості. Тому характерними рисами постіндустріального господарства є “... з одного боку, невідтворюваність основного фактора виробництва, а з іншого – непорівнюваність витрат та результатів у виробничому процесі. В першому випадку ми маємо на увазі, що пропозиція творчої діяльності обмежена, формування її суб’єкта займає десятиліття, а її використання фактично не може бути регламентованим за канонами індустріальної епохи. У другому випадку ми акцентуємо увагу на тому, що ні економічні, ні позаекономічні фактори не можуть стати основними в процесі мобілізації творчої активності, а застосування некваліфікованої робочої сили або величезних матеріальних ресурсів не здатне привести до тих же результатів, до яких приводить використання творчих здібностей людини. Тому розвиток постіндустріального суспільства є природним процесом, який неможливо прискорити, якою б то не була мобілізація” [2, 15].

Ми повністю погоджуємося з аргументами, які висувають В. Іноземцев та В. Мау, щодо обмеженості даної теорії та неможливості її застосування в умовах сучасного простору колишніх республік СРСР. Дійсно, за рахунок самовідтворення, відносно легкого управління, наявності відповідних ресурсів тощо можливість прискореного розвитку суспільства індустріального типу була досить реалістичною. Навпаки, мобілізаційний характер еволюції постіндустріального типу неможливий унаслідок самої специфіки креативної, творчої діяльності. Відтак, фактично, модель “розвитку, що рухається навздогін” спрямована на закріплення технологічного та економічного відставання одних країн від інших, на консервацію існуючих рис нерівномірності світового розвитку.

Водночас, ми не можемо погодитися з висновком, який зробив В. Іноземцев на основі аналізу проблем даної теорії. На його думку, “... у XXI столітті Росія повинна взяти курс на еволюційний поступовий розвиток, щоб стати зрілою індустріальною системою... Росія повинна здійснити могутній індустріальний прорив, і інструментом такого прориву мають стати господарська відкритість, активне залучення інвестицій у створення нових виробничих потужностей в обробній промисловості і високих технологій, що надають людям нові робочі місця, податки державі та безцінний трудовий досвід зростаючому поколінню” [3, 276].

Фактично, на нашу думку, в подібному твердженні формуються своєрідні етапи розвитку Російської Держави на декілька наступних десятиліть. Першим етапом ставиться за мету формування в Росії всіх рис зрілої індустріальної системи, а другим – становлення постіндустріальних секторів в економіці даної країни.

Ми більш схильні погодитися дещо з іншим констатуючим висновком за результатом аналізу моделі “розвитку, що рухається навздогін”, який був зроблений В. П. Семиноженком. На його думку, “найголовнішим стратегічним завданням України є визначення власного місця в глобальній структурі світу, що динамічно змінюється. ... Повторення шляху, вже пройденого розвинутими індустріальними країнами, так званого “розвитку, що рухається навздогін” ... є неефективним. Доганяти таким чином можна нескінченно, догнати – ніколи. ... Зараз і в перспективі єдиною можливістю рівноправного входження нашої держави в глобальну економіку є побудова дійової інноваційної архітектоники, яка має спиратися на українські “конкурентні прориви”, що вже є в гуманітарній, геополітичній, економічній сферах” [4].

З практичного боку досліджуваної проблеми розглянемо два можливих варіанти зовнішньоекономічної політики країни – стратегію “науково-технічного лідерства” та стратегію “динамічного надолуження” (табл. 1). Перший варіант цієї стратегії реалізовували США в післявоєнний період, другий – Бразилія для створення власної авіаційної промисловості. В обох випадках реалізація даних стратегій принесла у свій час цим країнам позитивні результати. Якої ж стратегії дотримуватися нашої країни?

Питання багато в чому риторичне, а відповідь на нього, на наш погляд (тим більше з погляду аналізу теорії “розвитку, що рухається навздогін”), очевидна. Зважаючи на відносно високий (порівняно з багатьма іншими країнами) рівень розвитку вітчизняної фундаментальної науки, наявність непоганих стартових позицій за деякими високотехнологічними напрямками (наприклад, космічна галузь, електрозварювання тощо) та, одночасно, суттєве відставання в рівні технологічності традиційних галузей, то міжнародна

Види міжнародних конкурентних стратегій на динамічних ринках

Показник	Науково-технічне лідерство	Динамічне надолуження
Участь країни у НДДКР	Активна, самостійна	Активна адаптація до впровадження зарубіжних технологій
Мета національних підприємств	Монополія на нових ринках	Монополія на ринках, які залишають країни-лідери
Завдання держави	Фінансування фундаментальної науки	Координація зусиль національних фірм у прикладних НДДКР та експансії на зовнішні ринки
Відношення до іноземних підприємств	Конкуренти	Конкуренти, джерела нових технологій

Джерело: [5, 59].

За останні два десятиліття в умовах швидкого розвитку науково-технічної революції, еволюція поглядів на рушійні сили та чинники розвитку міжнародної спеціалізації фактично призвели до створення нової теорії міжнародної торгівлі. Американський економіст М. Портер запропонував замість статичних порівняльних переваг розглядати як структуроутворювальний базис міжнародної торгівлі конкурентні переваги. Принципова новизна цього підходу визначається, зокрема, тим, що відповідно до нього країни можуть здобувати переваги навіть за відсутності визначених факторних переваг (що було головним у попередніх концепціях).

Портер вважає, що конкурентоздатність країни слід розглядати через призму міжнародної конкурентоздатності не окремих її підприємств, а кластерів – об'єднань фірм різних галузей, причому принципове значення має здатність цих кластерів ефективно використовувати внутрішні ресурси. Учені розробили систему детермінант конкурентних переваг країн, що отримала назву “конкурентний ромб” (або алмаз) за кількістю основних груп таких переваг. До них належать:

- факторні умови: трудові та природні ресурси, науково-інформаційний потенціал, капітал, інфраструктура, у тому числі фактори якості життя;
- умови внутрішнього попиту: якість попиту, відповідність тенденціям розвитку попиту на світовому ринку, розвиток обсягів попиту;
- суміжні та обслуговуючі галузі (кластери галузей): сфери надходження сировини і напівфабрикатів, сфери надходження обладнання, сфери використання сировини, обладнання, технологій;
- стратегія і структури фірм, внутрішньогалузева конкуренція: цілі, стратегії, способи організації, менеджмент фірм, внутрішньогалузева конкуренція [6, 124–125].

Після появи даної теорії кластерного розвитку багато країн світу включили їх як цілі у свої програми розвитку. Подібний підхід, на нашу думку, слід використати і в умовах нашої країни. Використовуючи свої конкурентні переваги (за рахунок інтелектуального, природно-ресурсного, географічного тощо факторів) на світовому ринку, спираючись на взаємопов'язані науково-виробничо-ресурсні комплекси, можна досягти суттєвого зрушення місця та ролі України в глобальному світі.

З огляду на можливі конкурентні переваги нашої країни необхідно зазначити наявність чотирьох домінуючих нині у глобальному просторі “пучків технологій”: по-перше, інформаційно-комунікаційний, по-друге, біотехнологічний, по-третє, нанотехнологічний і, по-четверте, технології створення і переробки нових матеріалів.

У період до середини ХХІ ст. у світовій економіці відбудуться значні технологічні зрушення, основними напрямами яких є [7]:

- нанотехнології та інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ-технології). Нанотехнології – один із базисних напрямів шостого технологічного укладу, на основі яких розвиватимуться фотоніка та оптико-інформатика, нові покоління високопродуктивних і мініатюрних комп'ютерів, великих інтегральних схем та інше. За прогнозами продаж нанотехнологічної продукції збільшаться з 200 млн дол. у 2002 р. до 25 млрд дол. у 2012 р.;

– ІКТ-технології отримують подальший розвиток у таких напрямках: використання багатомовного Інтернету з автоматизованими перекладачами, національні та глобальні інформаційні системи у сфері екології, медицини, освіти;

– біотехнології та охорона здоров'я – освоєння досягнень генної інженерії дозволить здійснити технологічний переворот у виробництві високоефективних лікарських препаратів, біологічних засобів боротьби зі шкідниками рослин і тварин, подолання й усунення забруднення навколишнього середовища;

– енергетична революція, перехід до відтворювальних джерел енергії;

– нові покоління матеріалів – продовження тенденції заміни металів та інших конструкційних матеріалів композиційними матеріалами, керамікою, пластмасами. Отримують поширення наукомісткі інтелектуальні композити;

– екологічно чистий транспорт та аерокосмічні технології – йдеться про електромобілі та автомобілі з водневим двигуном, системи тросового транспорту, екраноплани, нові покоління екологічно чистих двигунів, навігаційні системи регулювання транспортного руху, що скоротить небезпеку аварій;

– екологізація технологічного прогресу;

– військово-технічна революція – створення нових поколінь високоточної зброї і засобів її доставки, технічні засоби боротьби проти тероризму і підтримки правопорядку, технології подвійного призначення.

Висновки. На наше переконання, основою розвитку зовнішньоекономічного сектора України мають стати, передусім, високотехнологічні, наукомісткі галузі машинобудування (авіакосмічна галузь, літакобудування, електротехнічні підприємства, верстатобудування, виробництво зброї). Міжнародне визнання здобули вітчизняні електрозварювальні технології й порошкова металургія, виробництво штучних алмазів. Техніка і технологія в цих та деяких інших галузях за багатьма показниками сягають світового рівня, що значно полегшує пошук і освоєння власної “ніші” на світових товарних ринках.

Другу групу пріоритетних галузей може становити агропромисловий комплекс, спрямований, насамперед, на країни СНД та партнерів із числа країн, що розвиваються. Серйозні соціально-економічні й структурні перетворення на селі спроможні вивести сільське господарство і виробництво продовольства в розряд високоефективних галузей, що визначатимуть, поряд з іншими, експортний профіль країни в системі міжнародного поділу праці. Але за однієї умови – прискороеного формування реального власника землі та створення нових ефективних форм господарювання.

Патентно-ліцензійна торгівля, ноу-хау, інжиніринг, різноманітні послуги, особливо туризм, можуть стати третім пріоритетним напрямом формування експортного сектора України. Україна може здобути гідні позиції в цій найдинамічнішій і найвигіднішій сфері світової торгівлі за умов створення належної виробничої, соціальної й зовнішньоекономічної інфраструктури, вдосконалення відносин інтелектуальної власності, ефективних форм її реалізації на основі ринкового інструментарію та цивілізованого її захисту.

Добувна й металургійна галузі промисловості формують четвертий пріоритетний блок експортного сектора. Кольорові метали, уран, вугілля, марганець, сталь і прокат мають сталий попит на світових ринках. За кардинальної реконструкції металургійних заводів, рудників і шахт цей блок може суттєво посилити експортний потенціал України.

Зокрема, великий експортний потенціал має чорна металургія. Нині країна не лише входить до першої п'ятірки держав – продуцентів сталі, а й виробляє її найбільше на душу населення. Потужна металургійна база, очевидно, ще довго залишатиметься однією з головних складових експортного сектора України, даючи можливості реалізувати на світовому ринку наявні переваги кваліфікованої, відносно дешевої робочої сили, власних природних ресурсів, розміщення виробництва та ефекту масштабу. Експортний потенціал цієї галузі реалізуватиметься за рахунок торгівлі з тими країнами “третього світу”, що перебувають на етапі індустріалізації.

Нарешті, п'ятий пріоритетний напрям пов'язаний з надзвичайно вигідним географічним розташуванням нашої держави. Транзитні перевезення вантажів, нафти, газу тощо з євразійської частини на захід та з півночі на південь Європи і далі на Близький Схід аж до Африканського континенту можуть стати важливим каналом валютних надходжень, що теж потребує серйозних структурних перетворень на транспорті, переходу до нових технологій, дотримання світових стандартів.

Література

1. Иноземцев В. Л. Пределы “догоняющего” развития / В. Л. Иноземцев. – М. : Экономика, 2000. – 295 с.
2. Мау В. Догоняющая модернизация в современной России / В. Мау // Проблемы теории и практики управления. – 2004. – № 4. – С. 13–16.
3. Иноземцев В. Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / Иноземцев В. Л. – М. : Логос, 2000. – 193 с.
4. Семиноженко В. П. Инновационная политика для Украины. “Догонять” можно бесконечно, догнать – невозможно / В. П. Семиноженко // День. – 2004. – 12 февраля.
5. Рей А. Конкурентные стратегии государства и фирм в экспортноориентированном развитии / А. Рей // Вопросы экономики. – 2004. – № 8. – С. 56–64.

6. Портер Е. Майкл. Конкурентная стратегия: Методика анализа отраслей и конкурентов / Майкл Е. Портер ; пер. с англ. – М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. – 454 с.

7. Кузик Б. Н. Россия 2050 – стратегия инновационного прорыва / Б. Н. Кузик, Ю. В. Яковец. – [2-е изд., доп.]. – М. : Экономика, 2005. – 624 с.